

РЕЦЕНЗИЯ

НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

ВОЙСКА И ВЪОРЪЖЕНИЕ В СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ (VII – XI в.)

за присъждане на образователната и научна степен „доктор” на

ПЕТЬО ПЛАМЕНОВ ИВАНОВ

аспирант в катедра „История на България, история на Средновековна България“ в
СУ „Климент Охридски”

ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ 2.2. ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ;

НАУЧНА СПЕЦИАЛНОСТ – ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРИЯ;

ИСТОРИЯ НА СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ

СУ „КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”

СОФИЯ – 2024 г.

Обсъжданият дисертационен труд на Петьо Иванов съдържа 762 страници текст (около 2400 знака с интервалите); 47 страници табла (неясно защо определяни като **Приложение** вместо **Албум** ?) с изображения, схеми, карти, планове и др.

Към дисертационния труд е разработена и интерактивна карта базирана на платформата *google maps*. Не може да сме сигурни доколко тази карта е разпознаваема на общия фон на заливащата ни дигитална информация, както по темата, така и изобщо, но несъмнено е съвременен подход, който заслужава одобрение.

Относно темата / заглавието

По същество темата отговаря и на характеристиката „Военно дело в Средновековна България“ и това е видно още в началото, т.е. – съдържанието (командване; родове войски; стратегия и тактика; структури и пр.). Все пак, отбелязвам, че е пропуснато „снаряжение“ / екипировка (основно за коня и конника) и това прочее е така не само в заглавието, а също с малки изключения, както в текста, така и в Албума (**Приложение** у докторанта).

Относно описа на „Съдържанието“

След задължителния и естествен **Увод** следват **Глави I – IV** (изложението) и се завършва със **Заключение, Библиография, Приложение**. На пръв поглед, подредбата на главите в Изложението е логична и обоснована, но мисля, че може да се поставят въпроси по последователността. Започва се с „командване“ (**Глава I**), а то винаги – в древността и до наши дни е функция на „родовете войски“ (в края на **Глава II**).

Специално в характеристиката на **Глава II** (Родове войска и въоръжение) има немалко неточности. От една страна „родове войска“ (защо не и по-добре в множествено число „войски“) са първи в заглавието, но при подредбата, а съответно и в текста са в края?

Относно „въоръжение-то“. Започва се с „нападателни“, а без подзаглавие са останали „защитни“ (липсват не само там, но и в изложението) – само щита.

При родовете войски се започва с „леката“, „тежката“ конница и накрая е „пехотата“. Известно е обаче, че още от Древна Гърция, та и до наши дни пехотинецът е бил основната бойна единица в сраженията. Макар конника да е припознат с възхита (в изкуството и изобщо), то многократно е посочвано, че *конницата никога не е*

превъзхождала във военно отношение пехотата¹. Прочее, коментиранията в горните редове **Глава II** „Родове войска и въоръжение“ обективно би могла да се раздели на две отделни **глави**: „родове войски“ и „въоръжение и снаряжение“ (припомням, че снаряжението се споменава бегло или според логиката на пасаж в изложението, следва да се подразбира като част от въоръжението ?).

По-нататък, мисля, че и незапознатите с военното дело за разни епохи биха подсказали **Глави III** и **IV** също да разменят позициите си, т.е. първо да се анализират „военните структури“ (**Глава IV**) и след това тяхната „стратегия и тактиката...“ (**Глава III**). Прочее, възниква и въпроса: – нима родовете войски не са елемент от „военните структури“ (**Глава IV**) и защо не са тъкмо в тази глава.

Докторантът се е съобразил със забележката от предварителното обсъждане и уместно е включил „Ролята на разузнаването във военните конфликти“ вместо като приложение вече в **Глава III**, което по-удачно.

Относно „Увод-ът“ (20 страници)

В **Увода** срещаме обосновани (стр. 2): *обект на изследването; предмет на разработката; цели на изследването*, които по същество се повтарят и е желателно по-конкретно дефиниране. В тези първи страници озадачават също фрази като *етническа конфигурация; владетелите в Плиска* (само първата столица..., а не се споменават Преслав, Охрид – щом темата е до XI век); изтъкнати са „нападения от страна на двете империи“ (изброени са първо „Франкската“ и следва „Византийската“) – вярно е, но първо би трябвало да е Източната Римска, да следва Франкската (макар и конфликтите с нея да са периферни) и въпроса е защо са пропуснати сърби, маджари, Киевска Рус (в текста са развити в **Глава III**, но ги няма в **Увода**) и пр.

По-нататък в **Увода** следва „Методика и структура...“ и това е преди „Обзор-а на изворите“. Несъмнено на първо място е правилно да бъдат „изворите“ и да последва обяснение какви методи са приложени за тяхното разглеждане, за да се постигне добър исторически анализ.

¹ Цитирано по **C. J. Rogers**. The Military Revolutions of the Hundred Years' War. – In: The Journal of Military History, 57, 1993, p. 245. (<http://www.deremilitari.org/resources/articles/rogers.htm>).

При „обзора на изворовата база“ е оставена коментиранията и в предварителното обсъждане грешка за използване на два термина „извори“ и на „източници“ / русизъм – *источник* (паритетно по около и над 10 пъти само в **Увода**). В подзаглавието ясно е посочено, че става дума за „извори“ (достатъчно е да се направи справка с бележките под линия, където е цитирано по изданията ГИБИ и ЛИБИ – „Извори за българската история“). Прочее, в изложението преобладава използването на „източници“.

Горната забележка не отменя достойнствата на цялостния преглед на изворите (стр. 5-12; общо 8), съответно подредени на: домашни; византийски; „от западна и централна Европа“ (достатъчно е да се използва термина „латински“!); изображения (защо не художествени?) с акцент върху „рисунките-графити“ (най-подробно представени в Албума / **Приложение**).

В оставената накрая в тази част на **Увода** „археология“ (стр. 12) са посочени монографиите на Р. Рашев (Старобългарски укрепления на Долния Дунав) и на Д. Овчаров (Византийски и български крепости)? Но монографиите и статиите не са извори, т.е., тяхното място не е в тази част, а в следващата – „научни изследвания“.

Археологическите находки, на които прочее е посветена цялата **Глава II**, в тази част на Увода, изобщо не са споменати, а би следвало!

За „Прегледът на научните изследвания“ (8 стр.)

Този раздел в **Увода** е разработен в пълнота с обзор на литературата на български автори във връзка с темата. Съответно, тази положителна оценка се разминава с пропускането на чужди автори с разработки по сходна тематика (в някои от тях има пасажии и за военните конфликти с българите в периода) – същите дори не са споменати в осемте страници текст, макар да са използвани и цитирани по-нататък в изложението, изброени са и в Библиография-та².

² Пропуснати са някои като: **A. Madgearu**. Byzantine Military Organization on the Danube, 10th – 12th centuries. Leiden, Boston, 2013; **J. Birkenmeier**. The Development of the Komnenian Army. Leiden, Boston, and Köln, 2021; изследванията за византийските теми на автори от Гърция и Сърбия.

Глава I. Командване на войската

Абстрахирайки се от вече изказаната забележка за последователността / подредбата на главите, а именно, че „командване-то“ (Глава I = 107 стр.) е функция на „родовете войски“ (в края на Глава II), то следва да се даде положителна оценка на анализа на изворите и вярното представяне на въпросите по темата в ранносредновековната българска история (прочее известно от стотици научни и популярни изследвания; разбира се преподавано в учебни заведения). Затруднението при четенето и разбирането на изложението в тази глава е не само от често срещаните, не винаги достатъчно обосновани авторски хипотези, но и хронологическата непоследователност – стига се до периода от X – XI в. и отново се връщаме към езическия период с примери, титли и пр.

Според мен, твърде свободно се предлагат хипотези за „Преславните домове“, за „тайните ходници“ в Плиска и др. – въпроси, които образно казано „измъчват“ поколения български археолози.

В текста на **Глава I**, която е посветена на „командването“, т.е. титлите, преобладаващият термин за владетеля е „командир“ (странно) и в по-редки случаи по-правилното (и препоръчано на предварителното обсъждане) според мен – командващ-и / главнокомандващ.

Глава II. Родове войска и въоръжение (стр. 145-250)

Вече бе обърнато внимание в коментара на „съдържание-то“ за последователността на изложението в тази глава, което е видно и от обширния повече от 100 страници текст на тази глава.

Анализът започва с въпроса за лъковете и обективно е отбелязано, че данните са оскъдни. Спирането по-подробно на рисунките-графити като пример за изображения на лъкове – предимно от „простия“ и единици от „съставния“, е правилно.

При разглеждането на върховете на стрели, които са така да се каже „еднакви“ за големи ареали, не срещнах бележка, че откритите в столиците, крепостите и пр. са по-скоро от/на нападателите? В отличие от малкото върхове, които са открити в некрополите.

Брадви – саби – мечове – боздугани и др.

Тези няколко вида оръжия позволяват – разбира се с известна несигурност да „отделим“ свързаните с българската средновековна войска като например: откритите в некрополи; леките до 300 гр. бойни брадви (от гроб 1 на некропола Красен, Русенско и гроб 10 на некропола Ножарево, Силистренско) и пр.); сабите като типично оръжие на лекия конник (номад) и обратното – мечовете и боздуганите като оръжие на противника (ромейте). В крайна сметка, на тези особености не е обърнато достатъчно внимание.

В анализа на „съдържание-то“ бе посочено, че снаряжението (юзди; стремена; шпори) е пропуснато като термин. Така си остава и в изложението – споменава се бегло или според логиката в текста, следва да се подразбира като част от въоръжението, което не е правилно.

Две трети от текста (от стр. 145 до 199) в тази глава следва / повтаря буквално анализа в монографии и статии на български автори и преводното издание на най-големия познавач на „византийското оръжие“ Tachiarchis Koliias³.

В края на текста на Глава II е направено „отделяне“ / определяне на характеристиката на „лека – тежка конница“; „лека – тежка пехота“ (в тази подредба са ?; правилно е да се започне с пехотата!). Този опит е амбициозен, но би следвало да се основава най-вече на сведенията в писмените извори, макар и там с изключение споменаването за „покритите с брони конници“ у Лъв Философ (Тактика), у Симеон Логотет (Хроника) = Продължителят на Теофан, Георги Монах и др. да нямаме категоричност за многочисленост, а по-скоро характерното преувеличаване у византийските автори. Материалните свидетелства (археологическите), засега са недостатъчни.

Обсадна техника и „инженерни части“

Анализът в тази част (8 стр.) е само по писмени извори като се започва със сведения за предшествениците от началото на VI в. (Чудесата на Св. Димитър Солунски), преминава се през нарицателния „опитен в механиката покръстен арабин“ при Крум и завършва с детайлни описания по В. Златарски.

³ T. G. Koliias. Byzantinische Waffen. Wien, 1988; Т. Колиас. Византийски оръжия. Велико Търново 2012.

И в този текст отново не липсват обаче, недостатъчно обосновани хипотези за съдбата на градовете и крепостите във византийските провинции на юг от р. Дунав и четем, че ... *Изключение* (от разрушенията) *правят само градовете Дуросторум и Одесос...* *Двата града вероятно са били овладени чрез обсада без да се прибегва до употребата на специализирани съоръжения* (стр. 253). Археологията ни казва друго.

Глава III. Стратегия, тактика и полева организация (от стр. 259 до 418)

Глава IV. Военни структури на държавата (от стр. 419 до 756)

На **Глави III – IV** са отделени около 500 (петстотин) от общо 800 страници. Несъмнено, това впечатлява като обем, но е с доста **усложнена** структура на текста, което не улеснява възприемането на анализа. Въпреки, че има многократни позовавания на писмени извори (равнопоставено изписвани и като „източници“), то често се срещат умозрителни тези, в смисъл – предположения. Като пример: ... *не оставят място за съмнение, че при Симеон има елитни гвардейски части, чийто състав вероятно е бил в хиляди* (стр. 353); *при комитопулите... загубата на територии, в които има развито коневъдство води до... упадък на количественото съотношение на конницата, а това поставя държавата в коренно различна стратегическа ситуация* (стр. 354); *българите залагат... първоначален шоков удар с двата вида конница, често съпътстван с обстрел с метателни копия и лъкове... в комбинация с боен вик* (стр. 361) и немалко други.

Изложението не е по хронологически ред, а по теми (конфликти). В **Глава III**, в контекста на „заглавието“ са разгледани военни стълкновения от времето на Гервел до Самуил, но... следва „сблъсък с Киевска Рус“ (967; 971 г.); малко по-долу „сърбите“ (връщане към втора половина на IX – началото на X в.); за да се завърши подтемата с „авари, хазари, маджари..., франки и араби“ (връщане към още по-ранни столетия)?

Подтемата „Превземане на крепости“ е в **Глава III** и се питаме защо не е обединена с „обсадна техника“ от предната **Глава II**.

Глава III завършва с подтемата „Ролята на разузнаването във военните конфликти“, която е така да се каже „проверена“ от слушатели (доклад) и читатели с публикация в сборника „Кюстендилски четения“, 22, 2016 г.

В началото на **Глава IV** са отделени немалко страници на „изградените землено-дървени съоръжения“ и без да ги изброявам тук ще отбележа, че тая предизвиквала в ранните години на българската историография противоположни мнения тема остава дискуссионна и до днес. В библиографията не са включени, т.е. не са познати (не са използвани) по-актуалните – според мен, изследвания на **J. Napoli** и **Павел Георгиев**⁴, които най-малко силно разколебават тезите за българската принадлежност на валовете в Добруджа (отнасят ги към Късната античност – справедливо според мен), но това може да се отнесе и за други такива съоръжения (какво да говорим за така нар. **Новакова бразда** на която е отредена половин страница – 430).

Спорната теза за валовете позволява да се обърне внимание и на споменатите на стр. 454 така нар. „**девташлари**“ в **Плисковското поле** (пропуснато е да се отбележи, че такива има и в други райони на днешна България). Още **Р. Рашев**, който им посвети статия, впоследствие ги включи в групата „**съмнителни и недостоверни паметници на прабългарската култура**“, което бе анализирано и от други автори с още аргументи в тази насока⁵.

В следващите страници и до края на изложението, последователно са разгледани ранносредновековните военни структури, в това число и военно-административното устройство.

За „Заклучение-то“ (от стр. 757 до 761)

В **Заклучението**, докторантът обобщава основните тези от изложението по теми и хронология. Както и в основния текст, така и тук срещаме пасажи (стр. 757-760), които не се основават на извори, а са по-скоро авторски предположения: *обучението на кадрите (за войската) се реализира най-вече в семейството и синовете придобиват своите умения от бащите си; българите организират само една бойна линия, разделена на различни военни части в състав между 1500 и 3000 души професионални военни корпуси, съставени и управлявани от постоянно действащ команден и редови състав; ... увеличаване на*

⁴ **J. Napoli**. Recherches sur les fortifications linéaires Romaines. Roma, 1997; **П. Георгиев**. Големият земен вал в Добруджа – исторически бележки. – Acta Musei Varnaensis, III, 1. Варна, 2005; **П. Георгиев**. Малкият земен вал в Добруджа – същност и датировка. Великотърновският университет и българската археология, 1. В. Търново, 2010.

⁵ **Р. Рашев**. Съмнителни и недостоверни паметници на прабългарската култура. – В: Studia protobulgarica et mediaevalia europensia. В чест на проф. Веселин Бешевлиев. София, 2003. Виж последно: **В. Йотов**. Прабългарски или... (1). Кой етнос оставя мегалитните паметници „девташлари“. – ИИМВ, XLIV (LIX), 2008.

количеството тежковъоръжените кавалерийски корпуси; снабдяването с тази суровина е от територии, в които железодобивът е добре развит; хазарските земи се населяват и дори управляват от българи и пр.

За „Приложение-то“ / Албум

Основна слабост на подобрения материал за включване в **Приложение-то** / Албум е, че не е направен дори опит за „отделяне“ на ония видове и типове, които все пак може да бъдат свързвани по-конкретно към темата „Войска и въоръжение... (VII – XI в.)“.

С изключение на схемите за структурата на войската (предполагам-е – автори), то немалка част от таблата са подредени небрежно, с буквално преписани анотации и липса на списък на същите (не открих такъв). Прочее, още по-озадачаващо е, че в основния текст има само една препратка към образ в **Приложение-то** / Албум, на стр. 647 е посочен обр. 96 и нито един друг?!

Други бележки

В целия текст нередко срещаме термини (фразеология), които според мен са подходящи по-скоро за изследвания по Нова и Най-нова история.

Десетки пъти в текста, могъщият съсед на Балканския полуостров е изписан като „Византия“ или като „Източната римска империя“. Това разбира се не е съществена грешка, но според мен е желателно избор на едно от двете. Прочее, Велика България също е определяна като „източната Българска държава“ (с малка буква?).

Избраният начин на цитирането под линия е без ясен и уеднаквен подход и не е трудно да се открият десетки грешки като: липса на години като ориентир за съчинението; бележка под линия с посочен само автор, без съчинение, година и пр. (Владимиров на стр. 123). В похвално богатата **Библиография** са обособени разделите: извори – съчинения на кирилица – съчинения на латиница – електронни ресурси (изписано „линкове“). Всеки абзац е оставен без точка, но макар, че не става дума за изречения, все пак, това не са и анотации?

Използване на хиперболи, например и най-често: мащабно контранастъпление; мащабни укрепления.

Ранносредновековният лагер и могили Кабиюк е изписан десетки пъти погрешно като Кабиюг (с „г“), както прочее е и в библиографията?

Изказаната за западните територии теза: *...към 805 г., българите стават господари на цяла Трансилвания и голяма част от равнината Панония, вероятно до средното течение на р. Дунав* (стр. 543). Макар и да цитира П. Коледаров, това е доста свободна интерпретация.

Куригури (стр. 251) наместо кутригури. Прочее, Кутригури и Утигури често са изписани с главна буква (не е необходимо) или един път в кавички, друг път – без.

За Авторефератът

Отбелязаният „авторски принос“ е в 5 (пет) позиции – според мен, описани твърде пространно. Посочени са две публикации (едната е под печат) и това е сравнително скромно.

В заключение ще припомня, че рецензираната работа е приблизително 800 страници. При тези параметри бихме очаквали книга със стандартни размери от приблизително 450 страници. За сравнение, монографии за „армията на Източната Римска империя“: J. Haldon. *State, Army and Society in Byzantium: Approaches to Military, Social and Administrative History, 6th – 12th centuries*. Aldershot, 1995 е 322 стр. (друга на Haldon е 94 стр.); Treadgold, W. *Byzantium and its Army, 284 – 1081*. Stanford, 1995 е 250 стр.; Zuckerman C. *L'armée*. – in: *Le monde byzantin, I*. Paris, 2004 се задоволява с 42 стр.; А.В. Банников, М.А. Морозов. *Византийская армия (IV-XII вв.)*. СПб., 2013 е 688 стр. (без справочника е 500). С други думи, при многократно поизобилна изворова база, византийската войска е анализирана кратко и ясно от гореспоменатите автори (някои са отбелязани в библиографията на докторанта).

Амбицията да бъде разработено подобно изследване и за „българската средновековна войска“ плюс въоръжение за (VII – XI в.) в представения значим обем е похвална, но една от основните въпросителни и препоръки е за краткост и яснота.

Несъмнено, текстът на настоящата рецензия от първите редове до заключителните ми бележки е критичен, но си позволявам да го определя по-скоро като възискателен и продиктуван не само от поставената задача, а основно да се помогне още веднъж (след предварителното обсъждане) за достигане на по-високо

научно ниво при публикации. Другото ниво – образователното е представено от докторанта в пъти по-положително.

От целия текст е видно, че докторантът е запознат и е ползвал не само основната литература по темата, но и немалко допълнителна. С известни пропуски, същата е цитирана в съответните пасажии при анализа на извори и развиване на тези (някъде и хипотези). Направен е обширен преглед и добър анализ на писмените извори, които са използвани във всяка една от главите. Има какво да се желае с обзора на веществените извори, както в текста, така и най-вече в **Приложението** / Албум, където тяхното представяне е незадоволително.

Имайки предвид актуалността на темата, привлеченият сериозен обем обща и специализирана българска и чужда литература, много доброто познаване на писмените извори, ползването (макар и недостатъчно) на археологически паметници и художествени изображения (рисунките-графити), аналитичното изложение, което е подчинено на поставените задачи, приемам, че до голяма степен основната цел на изследването е постигната. Разбира се, може да се желае по-добра структурата, задължително по-стегнато и ясно изложение. С други думи, работата би могла да бъде в пъти по-кратка, което често в науката означава и по-ясна.

Цялостният преглед на изследването и най-вече заключителните бележки ми дават основание да препоръчам на научното жури да присъди на Петьо Пламенов Иванов образователната и научна степен „доктор”.

24 март 2024 г.

доцент Валери Йотов

От целия текст е видно, че докторантът е запознат и е ползвал не само основната литература по темата, но и немалко допълнителна. С известни пропуски, същата е цитирана в съответните пасажии при анализа на извори и развиване на тези (някъде и хипотези). Направен е обширен преглед и добър анализ на писмените извори, които са използвани във всяка една от главите. Има какво да се желае с обзора на веществените извори, както в текста, така и най-вече в **Приложението /** Албум, където тяхното представяне е незадоволително.

Имайки предвид актуалността на темата, привлеченият сериозен обем обща и специализирана българска и чужда литература, много доброто познаване на писмените извори, ползването (макар и недостатъчно) на археологически паметници и художествени изображения (рисунките-графити), аналитичното изложение, което е подчинено на поставените задачи, приемам, че до голяма степен основната цел на изследването е постигната. Разбира се, може да се желае по-добра структурата, задължително по-стегнато и ясно изложение. С други думи, работата би могла да бъде в пъти по-кратка, което често в науката означава и по-ясна.

Цялостният преглед на изследването и най-вече заключителните бележки ми дават основание да препоръчам на научното жури да присъди на Петю Пламенов Иванов образователната и научна степен „доктор“.

24 март 2024 г.

доцент Валери Йотов

